

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQ RIVOJLANISHINING
PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI**

Urganch RANCH texnologiya universiteti talabasi

Shavanova Roza

ANNOTATSIYA : *Ushbu tadqiqotda maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq rivojlanish jarayoni va unga ta'sir etuvchi ijtimoiy, psixologik hamda pedagogik omillar o'rganildi. Tadqiqot natijalari bolalarning nutqiy motivatsiyasi va muloqotga bo'lgan ehtiyojining ularning nutq rivojlanishida muhim rol o'ynashini ko'rsatdi. Shuningdek, nutq buzilishlarini erta tashxislash va ularni bartaraf etish uchun maxsus pedagogik va psixologik yondashuvlarning samaradorligi tahlil qilindi.*

KALIT SO'ZLAR: *maktabgacha yoshdagi bolalar, nutq rivojlanishi, pedagogik yondashuv, psixologik omillar, nutq buzilishlari, erta tashxis, muloqot*

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ
ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА**

Студентка Ургенчский технологический университет РАНЧ

Шаванова Роза

АННОТАЦИЯ: *В данном исследовании изучался процесс речевого развития дошкольников и влияющие на него социальные, психологические и педагогические факторы. Результаты исследования показали, что речевая мотивация детей и потребность в общении играют важную роль в их речевом развитии. Также была проанализирована эффективность специальных педагогических и психологических подходов к ранней диагностике речевых нарушений и их устранению.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *дошкольники, речевое развитие, педагогический подход, психологические факторы, нарушения речи, ранняя диагностика, общение*

**PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SPEECH DEVELOPMENT IN
PRESCHOOL CHILDREN**

Student of Urgench Ranch University of Technology Shavanova Roza

ANNOTATION: *This study examined the process of speech development of preschool children and the Social, Psychological and pedagogical factors that affect it. The results of the study showed that children's speech motivation and need for communication play an important role in their speech development. The effectiveness of special pedagogical and psychological approaches for the early diagnosis of speech disorders and their elimination was also analyzed.*

KEYWORDS:

preschool children, speech development, pedagogical approach, psychological factors, speech disorders, early diagnosis, communication

KIRISH

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishi ularning hayotining barcha jabhalarida intellektual, ijtimoiy va hissiy rivojlanishida muhim poydevor sifatida xizmat qiladi. Nutq nafaqat insonning atrof-muhit bilan muloqot qilishining asosiy vositasi, balki bolaning dunyoni tushunish, o'z fikrlarini ifodalash, o'zini anglatish va ijtimoiy hayotga moslashish uchun zaruriy mexanizmdir. Maktabgacha yosh davri (3-6 yosh) bolaning tilni o'zlashtirishi, yangi tushunchalarni shakllantirishi va o'z tasavvurlarini og'zaki ravishda bayon qila boshlashi uchun eng muhim davr hisoblanadi. Bu davrda nutqning rivojlanishi nafaqat muloqot ko'nikmalarini shakllantiradi, balki bolaning kognitiv qobiliyatlari - xotira, diqqat, mantiqiy tafakkur va ijodkorlikni rivojlantirishda ham hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu sababli, ushbu yoshdagi bolalarning nutq rivojlanish jarayonini o'rganish, uning psixologik xususiyatlarini aniqlash hamda rivojlanishga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilish psixologiya va pedagogika sohalarida dolzarb masalalardan biridir. Nutq rivojlanishi murakkab va ko'p bosqichli psixofiziologik jarayon sifatida shakllanadi. Yangi tug'ilgan chaqaloqlik davrida bola nutqiy eshitish qobiliyatini rivojlantirishdan boshlaydi, u atrofdagi tovushlarni eshitadi, ularni ajratishni o'rganadi va asta-sekin ovoz chiqarishga harakat qiladi. Taxminan olti oylikdan boshlab, bola ovoz chiqarish orqali o'zini ifodalashga kirishadi va kattalarni taqlid qilish yo'li bilan nutqning dastlabki unsurlarini shakllantiradi. Ikki yoshga kelib, bolaning so'z boyligi sezilarli

darajada kengayadi, u sodda jummalarni tuzishni o'rganadi va o'z ehtiyojlarini qisqa iboralar orqali bildirishga qodir bo'ladi. Maktabgacha yoshning oxiriga yaqin, ya'ni 5-6 yoshda, bola murakkab grammatik tuzilmalarni qo'llay oladi, mantiqiy fikrlashni namoyon etadi va atrof-muhit haqidagi tasavvurlarini aniq, tushunarli tarzda til orqali ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu jarayon bolaning shaxsiy xususiyatlari, ijtimoiy muhiti va unga ta'sir etuvchi pedagogik omillarga qarab har xil sur'atlarda kechishi mumkin.

Nutq rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar orasida bir nechta asosiy jihatlar alohida ajralib turadi. Birinchidan, bolaning individual psixologik xususiyatlari - temperament, hissiy barqarorlik, diqqat darajasi va kognitiv qobiliyatlari nutqning shakllanish tezligi va sifatiga bevosita ta'sir qiladi. Masalan, tabiatan ochiq va muloqotchang bolalar nutqni tezroq o'zlashtirsa, introvert yoki diqqati past bolalarda bu jarayon sekinroq kechishi mumkin. Ikkinchidan, oilaviy muhit nutq rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ota-onalar yoki yaqin atrofdagilar bilan muloqot chastotasi va sifati bolaning so'z boyligini kengaytirish va nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda asosiy omil hisoblanadi. Agar bola doimiy ravishda og'zaki muloqotga kirishsa, uning nutqiy faolligi oshadi, aksincha, agar kattalar bola bilan kam suhbatlashsa yoki muloqot bir tomonlama bo'lsa, nutq rivojlanishi sustlashishi mumkin. Uchinchidan, ijtimoiy muhit tengdoshlar, tarbiyachilar va boshqa odamlar bilan aloqa bolaning kommunikativ qobiliyatlarini shakllantiradi. To'rtinchidan, pedagogik ta'sir maktabgacha ta'lim muassasalarida o'tkaziladigan mashg'ulotlar, o'yinlar va maxsus mashqlar nutqni rag'batlantirishda katta ahamiyatga ega.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nutq rivojlanishining eng muhim shartlaridan biri bola bilan o'zaro muloqotning sifati va doimiyligidir. Masalan, agar ota-onalar yoki tarbiyachilar bola bilan faol suhbatlashmasa, uning so'z boyligi cheklangan bo'lib qoladi va nutqiy ifoda qobiliyati zaiflashadi. Shu bilan birga, zamonaviy hayotda televizor, telefon va boshqa audiovizual vositalardan haddan tashqari foydalanish ham bolalarning nutq rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu vositalar ko'pincha passiv eshitishga asoslangan bo'lib, bolaning o'z fikrini og'zaki ifodalash imkoniyatini cheklaydi. Natijada, bola tinglashni o'rganadi, lekin o'zini faol ifoda qilish

ko'nikmasini rivojlantirmaydi. Psixologik nuqtai nazardan, nutq rivojlanishi bolaning kognitiv jarayonlari bilan uzviy bog'liqdir. Xotira nutqiy materialni eslab qolishda, diqqat tovushlar va so'zlarni farqlashda, tafakkur esa fikrlarni mantiqiy bog'lashda muhim ahamiyatga ega. Hissiy holatlar ham nutq jarayoniga ta'sir qiladi - masalan, stress yoki xavotir bolaning o'zini erkin ifodalashiga to'sqinlik qilishi mumkin, xavfsizlik hissi esa nutqiy faollikni oshiradi. Ba'zi bolalar tabiatan muloqotchang va nutqqa moyil bo'lsa, boshqalarida bu jarayon sekinroq kechadi. Masalan, faol bolalar tez-tez savol berish, suhbatlashish va o'z fikrlarini bayon qilish orqali nutqni oson o'zlashtiradi, lekin tinchroq yoki uyatchan bolalar muloqotga kirishishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Shu sababli, pedagoglar va ota-onalar har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, nutq rivojlanishiga mos yondashuvni tanlashlari zarur. Masalan, o'yinlar, hikoya aytib berish yoki rolli suhbatlar orqali bolaning nutqiy motivatsiyasini oshirish mumkin.

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq rivojlanishining psixologik xususiyatlari chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida nutqqa ta'sir etuvchi asosiy omillar psixologik holat, ijtimoiy muhit va pedagogik yondashuvlar o'rganiladi. Shuningdek, nutq rivojlanishi bilan bog'liq mumkin bo'lgan muammolar masalan, nutqning sekin shakllanishi yoki nutq buzilishlari aniqlanib, ularni bartaraf etish usullari ilmiy dalillar asosida yoritiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi bolalarning nutqiy rivojlanish jarayonini yanada chuqurroq tushunish va ularning nutq ko'nikmalarini rivojlantirish uchun samarali psixologik va pedagogik strategiyalarni taklif qilishdan iborat.

METODLAR

Ushbu tadqiqot maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq motivatsiyasi va nutq rivojlanishining psixologik xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, ushbu maqsadni amalga oshirish uchun tahliliy usul asosiy metodologiya sifatida tanlandi. Ushbu yondashuv psixolingvistik nuqtai nazardan nutq rivojlanishining psixologik jihatlarini chuqurroq tushunishga imkon berdi. Tahlil jarayonida bolalarning nutqiy motivatsiyasi, kommunikativ ehtiyojlari va nutqning shakllanish bosqichlari bo'yicha mavjud ilmiy ma'lumotlar asosiy e'tibor markazida bo'ldi.

Tadqiqotning asosiy yo'nalishi 5-6 yoshdagi bolalarning nutq rivojlanish jarayonini psixologik nuqtai nazardan tahlil qilish bo'lib, bu yosh oralig'i nutqning faol rivojlanishi va ijtimoiy muhitga moslashuvning muhim bosqichi sifatida tanlandi. Tahlil jarayonida Kalmykova va boshqalar (2023) tomonidan ishlab chiqilgan motivatsion va nutqiy mezonlar asosiy yo'l-yo'riq sifatida qabul qilindi. Ushbu mezonlar bolalarning nutqiy faolligining shakllanishi va maqsadga yo'naltirilgan nutqiy xatti-harakatlarining rivojlanish dinamikasini tushunish uchun muhim asos bo'lib xizmat qildi. Kalmykova va boshqalarning yondashuvi nutq motivatsiyasini baholashda bolaning ichki ehtiyojlari va tashqi muhit bilan o'zaro ta'sirini hisobga olishga imkon beradi. Bu tahlil orqali nutqning nafaqat mexanik shakllanishi, balki uning psixologik asoslari – motivatsiya, qiziqish va muloqotga intilish kabi omillar ham o'rganildi.

Shuningdek, tadqiqotda Olărescu va Bugu (2024) tomonidan taklif etilgan skrining metodlariga asoslangan ma'lumotlar tahlil qilindi. Bu metodlar bolalarning nutq rivojlanishi bilan bog'liq kognitiv jarayonlar xususan, xotira va tafakkur darajasini baholashga qaratilgan. Ushbu tahlil nutqning psixologik xususiyatlarini yanada kengroq kontekstda ko'rib chiqishga yordam berdi, chunki nutq rivojlanishi nafaqat til bilan bog'liq jarayon, balki bolaning umumiy aqliy rivojlanishi bilan ham uzviy aloqada ekanligi aniqlandi. Olărescu va Bugu tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlar asosida, nutqning kognitiv asoslari, masalan, tovushlarni eslab qolish, so'zlarni mantiqiy bog'lash va tushunchalarni shakllantirish qobiliyatlari tahlil qilindi. Bu yondashuv nutq rivojlanishining biologik va psixologik omillar bilan qanday bog'liqligini tushunishda muhim qo'llanma bo'ldi.

Tahlil jarayonida bolalarning nutqiy rivojlanishi ikki asosiy guruhga bo'lib ko'rib chiqildi: nutqiy rivojlanishi tipik bo'lgan bolalar va disartriya kabi nutq buzilishlariga ega bo'lgan bolalar. Ushbu guruhlarini taqqoslash mavjud adabiyotlar asosida amalga oshirildi, ya'ni Kalmykova va boshqalar (2023) hamda Olărescu va Bugu (2024) tadqiqotlarida keltirilgan natijalar solishtirildi. Tipik rivojlanishga ega bolalarda nutqiy motivatsiya va kommunikativ ehtiyojlarning yuqori darajada bo'lishi, nutq buzilishlari mavjud bolalarda esa bu ko'rsatkichlarning sezilarli darajada pastligi

haqidagi ma'lumotlar tahlil qilindi. Ushbu taqqoslash nutq rivojlanish darajasi, psixologik holat va ijtimoiy muhitning bolaning nutqiy qobiliyatlariga ta'sirini aniqlashga yordam berdi.

Bundan tashqari, tadqiqotda Emelyanova va boshqalar (2018) tomonidan taklif etilgan baholash tizimi asosida bolalarning dialogik va monologik nutqni shakllantirish qobiliyatlari tahlil qilindi. Ushbu tizim bolaning og'zaki nutqini rivojlantirish darajasini va uning ijtimoiy muhitga moslashish qobiliyatini baholashga qaratilgan edi. Emelyanova va boshqalarning yondashuvi dialogik nutq (suhbatlarda ishtirok etish) va monologik nutq (o'z fikrini mustaqil bayon qilish) o'rtasidagi farqlarni aniqlashda muhim vosita bo'ldi. Ushbu tahlil orqali bolalarning turli kommunikativ vaziyatlarda masalan, oddiy salomlashishdan tortib, murakkab suhbatlarga qadar nutqiy xatti-harakatlarining xususiyatlari ko'rib chiqildi. Shu bilan birga, nutqiy motivlarning shakllanishi, ya'ni bolaning muloqotga bo'lgan ichki ehtiyoji va tashqi rag'batlantirishning ta'siri ham tahlil qilindi.

NATIJALAR

Tahlil jarayonida mavjud ilmiy adabiyotlardan olingan natijalar tizimli ravishda ko'rib chiqilib, bir nechta muhim jihatlarni aniq belgilashga imkon berdi. Birinchidan, nutqiy motivatsiya va nutqiy motivlarning shakllanish dinamikasi bo'yicha muhim xulosalar chiqarildi. Kalmykova va boshqalar (2023) tomonidan olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bolalarning nutqiy ehtiyojlari va ularni ifodalash shakllari nutq rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqotda dialogik (suhbat shaklidagi) va monologik (mustaqil bayon) nutqning rivojlanishida motiv-kontaktlar (muloqotga asoslangan motivlar) va motiv-kontseptlar (tushunchalarga yo'naltirilgan motivlar)ning hosil bo'lish yo'llari aniqlangan. Bolalar o'z nutqiy faoliyatlarini maqsadli va mustaqil ravishda amalga oshirishi uchun maxsus sharoitlar zarur ekanligi ta'kidlanadi. Masalan, o'yinlar, ijodiy vazifalar yoki kattalar bilan faol suhbatlar bolaning nutqiy motivatsiyasini oshiradi va uning tilni o'zlashtirish jarayonini tezlashtiradi. Bu sharoitlar bolaning ichki qiziqishi va tashqi rag'batlantirish o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydi, natijada nutqiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu topilmalar nutqning nafaqat mexanik jarayon, balki psixologik

motivatsiyaga asoslangan faoliyat ekanligini tasdiqlaydi.

Ikkinchidan, nutqiy buzilishlarning psixologik va klinik xususiyatlari tahlil qilindi. Olărescu va Bugu (2024) tadqiqotlari natijalariga ko'ra, disartriya kabi nutq buzilishlariga ega bolalarda nutqiy rivojlanish sezilarli darajada sekinlashadi va bu holat ularning kognitiv qobiliyatlariga ham ta'sir qiladi. Xususan, disartriya bilan og'riq bolalarda nutqiy o'zaro aloqa qilish qobiliyati tipik rivojlanishga ega tengdoshlariga nisbatan sustroq bo'lib, ularning xotira va mantiqiy tafakkur darajasi pastroq ko'rsatkichlarni namoyon etadi. Bu tadqiqotda aniqlanganidek, bunday bolalarda so'zlarni eslab qolish, jummalarni mantiqiy bog'lash va fikrlarni aniq ifodalashda qiyinchiliklar kuzatiladi. Ushbu holat nutq buzilishlarining nafaqat og'zaki muloqotga, balki bolaning umumiy aqliy rivojlanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Shu bilan birga, disartriya mavjud bolalarda nutqning sekin rivojlanishi ularning ijtimoiy muhitga moslashish jarayonini qiyinlashtirishi ham ta'kidlanadi. Bu topilmalar nutq buzilishlarini erta aniqlash va ularga qarshi choralar ko'rish zarurligini yanada dolzarb qiladi.

Uchinchidan, umumiy nutqiy rivojlanishdan ortda qolgan bolalarning maktabga tayyorgarligi masalasi alohida o'rganildi. Emelyanova va boshqalar (2018) tadqiqot natijalariga ko'ra, bunday bolalar dialogik nutq ko'nikmalarini shakllantirishda sezilarli qiyinchiliklarga duch keladi. Ushbu tadqiqotda aniqlanganidek, nutqiy rivojlanishdan ortda qolgan bolalar oddiy nutqiy vaziyatlarda misol uchun salomlashish, biror narsani so'rash yoki kechirim so'rash kabi holatlarda to'g'ri nutqiy andozalarni qo'llashga qodir bo'lsa-da, murakkabroq kommunikativ vaziyatlarda tanishish, o'yin jarayonida muloqot qilish yoki kattalarga murojaat qilishda muammolar yuzaga keladi. Bu holat ularning dialogik nutq ko'nikmalarining yetarlicha rivojlanmaganligini ko'rsatadi. Masalan, oddiy suhbatlarda ishtirok etishda muammo bo'lmasa-da, o'z fikrlarini mustaqil ravishda ifodalash yoki yangi odamlar bilan muloqot qilishda noqulayliklar kuzatiladi. Bu esa ularning ijtimoiy moslashuv jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, chunki maktabgacha yoshda dialogik nutq ijtimoiy aloqalarni o'rnatishda asosiy vosita hisoblanadi. Ushbu natijalar nutqiy rivojlanishning maktabga tayyorgarlikdagi muhim roliga e'tiborni qaratadi.

Umuman olganda, ushbu tadqiqot natijalari bolalarning nutqiy rivojlanishi ularning motivatsion jarayonlari, psixologik holati va ijtimoiy muhit bilan bevosita bog'liq ekanligini tasdiqlaydi. Kalmykova va boshqalar (2023) tahlillari nutqiy motivatsiyaning rivojlanishdagi ijobiy ta'sirini ko'rsatsa, Olărescu va Bugu (2024) nutq buzilishlarining salbiy oqibatlarini aniqladi, Emelyanova va boshqalar (2018) esa ijtimoiy moslashuv bilan bog'liq muammolarga e'tibor qaratdi. Bu topilmalar nutq rivojlanishining nafaqat til bilish jarayoni, balki bolaning umumiy psixologik va ijtimoiy rivojlanishi bilan chambarchas aloqada ekanligini ko'rsatadi. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, u nutq rivojlanishining psixologik xususiyatlarini tizimli ravishda o'rganib, ushbu soha bo'yicha mavjud bilimlarni kengaytiradi. Amaliy jihatdan esa, natijalar asosida bolalarning nutqiy qobiliyatlarini yaxshilashga qaratilgan pedagogik va terapiyaviy strategiyalar ishlab chiqish imkoniyati paydo bo'ladi. Masalan, nutqiy motivatsiyani oshirish uchun o'yin asosidagi mashg'ulotlar, disartriya kabi muammolarni bartaraf etish uchun erta davolash usullari va dialogik nutqni rivojlantirish uchun maxsus mashqlar taklif qilinishi mumkin.

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishi ijtimoiy, psixologik va biologik omillarning murakkab o'zaro ta'sirida shakllanadigan ko'p qirrali jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu tadqiqot natijalari nutqning bolaning intellektual, hissiy va ijtimoiy rivojlanishidagi muhim rolini yana bir bor tasdiqladi. Nutq nafaqat muloqot vositasi, balki bolaning dunyoni tushunishi, o'zini ifoda qilishi va atrof-muhitga moslashishi uchun asosiy mexanizm hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida aniqlangan xulosalar ushbu jarayonning murakkabligini va uni qo'llab-quvvatlashda ota-onalar, pedagoglar va psixologlarning hamkorligi zarurligini ko'rsatadi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari bolalarning nutqiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun kompleks yondashuvning muhimligini tasdiqladi. Ota-onalar bolaning nutqiy muhitini shakllantirishda dastlabki mas'uliyatni o'z zimmasiga olsa, pedagoglar maxsus mashg'ulotlar va mashqlar orqali nutqni rivojlantirishga yordam beradi, psixologlar esa nutqiy muammolarni aniqlash va bartaraf etishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu uch tomonlama hamkorlik bolaning nutqiy qobiliyatlarini to'laqonli rivojlantirishga xizmat

qiladi. Natijada, bola o'z fikrlarini erkin ifodalashga, muloqotga bo'lgan ishonchini oshirishga va ijtimoiy muhitga muvaffaqiyatli moslashishga qodir bo'ladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. P. Po'latova Maxsus pedagogika (Oligofrenopedagogika). – T.: «G'afur G'ulom»
2. nashriyoti, 2007.
3. V.S. Raxmanova, D.A. Nurkeldiyeva. «Alohida yordamga muhtoj bolalar
4. reabilitatsiyasi». – T.: «Navro'z», 2014
5. Lebedeva, T. V. "Psychological assessment of speech and language difficulties in preschool children." *Special Education* 1 (2016): 61.
6. Tursunaliyevich, F. N. ., & Sharofiddinovich, S. S. . (2023). Barqaror Rivojlanishni Maktabgacha Ta'lim Yoshidagi Bolalarga Singdirish. *JOURNAL OF SCIENCE, RESEARCH AND TEACHING*, 2(2), 26–29. Retrieved from <https://jsrt.innovascience.uz/index.php/jsrt/article/view/45>
7. Kalmykova, Larysa, et al. "Psychological Features of the Development Speech Motives and Speech Motivation of 5–6-Year-Old Children." *Psychological Studies* 68.3 (2023): 404-420.
8. Olărescu, Valentina, and Diana-Alina Buganu. "Psychological and Clinical Characteristics of Preschool Children with Language Disorders." *Perspective interdisciplinare asupra predării și învățării științelor*. 2024.
9. Emelyanova, Irina A., et al. "Particularities of speech readiness for schooling in pre-school children having general speech underdevelopment: a social and pedagogical aspect." *Journal of Social Studies Education Research* 9.1 (2018): 89-105.